

MAQOLLARDA KONTSEPTLAR IFODALASHNING LINGVOKULTUROLOGIK
TAHLILI
LINGUOCULTURAL ANALYSIS OF EXPRESSION OF CONCEPTS IN PROVERBS
ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ АНАЛИЗ ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЙ В ПОСЛОВИЦАХ

Mirzaahmedov Mirjalol Mansurjon o‘g‘li

Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti

mirjalolmirzaahmedov7357@gmail.com

Annotatsiya: *Maqollar xalq o‘g‘zaki ijodining katta ahamiyat kasb etadigan janrlaridan biri bo‘lib, bugungi kunda maqollarni qiyosiy tilshunoslikda chuqur o‘rganish orqali tilshunoslikning yangi qirralari ochib berilyapti. Mavzuning eng muhim dolzarb jihatlaridan biri shundaki, bir tomonda xorijiy tillarga qiziqishning o‘sishi bo‘lsa, ikkinchi tomondan ingliz va o‘zbek tillaridagi maqollarning lingvokulturologik va semantik xususiyatlarini har ikkala tilda qiyosiy o‘rganish va ularda birinchi bor “Oila” va “Vaqt” kontseptlarining ifodalanishidir.*

Annotation: *Proverbs are one of the most important genres of folk art, and today new aspects of linguistics are revealed through the in-depth study of proverbs in comparative linguistics. One of the most important topical aspects of the topic is that, on the one hand, there is an increase in interest in foreign languages, and on the other hand, there is a comparative study of the linguistic-cultural and semantic features of English and Uzbek proverbs in both languages, and for the first time in them "Family" and "Time" is an expression of concepts.*

Аннотация: *Пословицы являются одним из важнейших жанров народного творчества, и сегодня новые аспекты языкознания раскрываются благодаря углубленному изучению пословиц в сравнительном языкознании. Одним из важнейших актуальных аспектов темы является то, что, с одной стороны, происходит повышение интереса к иностранным языкам, а с другой стороны, происходит сравнительное изучение лингвокультурных и семантических особенностей английского и Узбекские пословицы на обоих языках, и впервые в них «Семья» и «Время» являются выражением понятий.*

Bugungi kunda, maqollar ustida qizg‘in izlanishlar olib borilayotgan bir paytda, maqollarning har taraflama jihatlarini o‘rganish paremiologiya sohasining asosiy vazifalaridan biridir. Ayniqsa, o‘zbek va ingliz maqollarini qiyosiy o‘rganish asnosida har ikkala xalqning madaniy va kundalik turmush tarsi qay daraja aks etganini ifodalab, xalqlarning mentalitetidagi o‘zaro o‘xshash va farqli tomonlarini isbotlab beradi. Mazkur masalani o‘rganish uchun ingliz va o‘zbek xalqining “Oila” va “Vaqt” kontseptini ifodalovchi maqollarni qiyoslash, milliy mentalitet va uni ifodalovchi xususiyatlarini tahlil etish lozim. Maqollarni qiyosiy jihatlarini o‘rganish asnosida ularning lingvokulturologik jihatlariga to‘xtalmay ilojimiz yo‘q. Bu orqali tadqiq etayotgan tillarimizdagi maqollarning bir-biriga o‘xshash va farqli tomonlarini, shu til egasi bo‘lmish xalqning o‘ziga yarasha madaniyati va o‘ziga xos mentalitetini ko‘rsatishga

harakat qilamiz. Ushbu maqola o‘zbek va ingliz maqollarining lingvokulturologik jihatlarini tahlil qilishda til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini tasvirlash, o‘zbek va ingliz tillaridagi maqollarning mavzu jihatidan bir-biriga o‘xshash tomonlarini ko‘rib chiqish va ulardagi mentalitet va milliy xarakterning ifodalanishi kabi masalalarga chuqurroq yondashishiga harakat qilamiz.

Til har bir millatning madaniyatini, qadriyatlarini va e’tiqodini, umuman xalqning o‘ziga xos jihatlarini ifodalashda eng muhim omildir. Tilshunos olimlardan Nida biror xalqni tilini o‘rganishda uning madaniyatini ham o‘rganish muhim ekanligini aytadi. Uning ta’kidlashicha til va madaniyat bir-biriga bog‘liq ravishda rivojlangan o‘xshash sistemadir. U buni quyidagicha izohlaydi:

“Cultural factors are deeply interwoven with the language, and thus are morphologically and structurally reflected in the forms of the language.”

Mashhur tilshunos Sapir shuni ta’kidlab aytadiki, tildagi so‘z boyligi insoniyatning jismoniy va ijtimoiy atmosferasi orqali vujudga kelgan. Va bu nazariya asosida tilni madaniyatning bir qismi sifatida keltirishimiz mumkin.

Umuman madaniy faktorlar misolida tilshunos Teliya ma’lum xalqqa va uning tarixiga tegishli bilimlar, an’ana va qadriyatlar, kundalik odatlar va boshqa madaniy ko‘rsatkichlarni insoniyatning fundamental asoslari va ular orqali dunyoni anglashini tushuntirib o‘tadi. Shuningdek, uning fikricha, har bir madaniyatning asosida yotuvchi til hech qachon madaniyatdan ayro o‘rganilmasligi va insoniyat tildan madaniyatning har bir nuqtasini ifodalashda foydalanishini aytib o‘tadi.

V.Teliya tilshunos va folklorshunos olim sifatida madaniyatni til bilan bo‘g‘liqligida paremiologiya sohasini rolini alohida ta’kidlab o‘tadi. Uning aytishicha, til butun bir madaniyatni o‘zida ifodalay ekan, shubxasiz paremiologiya sohasi ham tilning egasi bo‘lmish xalqning madaniyatini juda chiroyli va chuqur ifodalay oladi. Bunday holatni o‘zaro til va madaniyatning qorishib ketgan sohasi ya’ni lingvokulturologiya asoslay oladi. Teliya buni shunday ataydi:

“ if language contributes to the formation of a collective cultural identity, also paremiology, due its wide spectrum of different forms of usage and due to the fact that it often includes elements which have a strong relationship with the culture of a specific country (part of the body, animals, and colors), can be considered as a domain of linguistics which seems to adequately illustrate the correlation between culture and language. This suggests a new direction of research for proverb studies, called “linguo-cultural investigation”, or the analysis of proverbs for cultural data as represented in linguistic meanings”²¹

Demak, xalq madaniyatini ko‘rsatishda maqollar eng faol vositalardan biri sifatida bugungi kunda tilshunoslikda lingvokulturologik izlanishlar jarayonining muhim mavzularidan biriga aylanmoqda. Ko‘plab izlanishlarning asosiy obyekt sifatida ishlanilyapti.

Teliya maqollarni “direct cultural signs” deb ataydi va bu orqali u maqollar butunlay xalqning madaniyatini ko‘rsatuvchi omillar ekanligiga ishonadi. Har bir maqol, uning fikricha,

²¹ Hojiyev A., Nurmonov A. Hozirgi o'zbek tili faol so'zlarining izohli lugati. - T.: Sharq, 2001.

xalqning turmush tarzini qisqa va lo‘nda umuman olganda to‘laligicha ifodalay oladigan ko‘zgu deb hisoblaydi. U bu haqda o‘z ishlaridan birida shunday deb o‘tadi²²:

“After having described the interaction between language, culture and proverbs, it seems also important to mention the ways in which culture is implemented through language. Each culture has a set of proverbs that could be defined as basic, when they enter the lexicon and the language, it is possible they act as “direct cultural signs”. On the other hand, when linguistic symbols interpret these cultural patterns, then these symbols transform themselves into bodies of those cultural patterns; in this case, language units acquire the status of standard.”²³

Demak, xalqning tilida mavjud bo‘lgan har bir so‘z tilda ifodalanar ekan, ma'lum xalqning maqollari o‘sha xalq tilida keltirilgan so‘zlardan shu xalq vakillari tomonidan shu xalqning o‘ziga xos xususiyatlari bilan, yasalish usuli bilangina ifodalanadi.

Ko‘plab olimlar Henl P. (1958), Sepir E. (1958), G.G Morian (1986), Kramsh C.(1993) madaniyat va tilning bo‘g‘liqligi kabi masalalarga o‘z ishlarida to‘xtalib o‘tganlar. Maqollarning lingvokulturologik sifatlariga to‘xtalgan holda olimlardan Nida quyidagilarni bayon etadi:

“ one of the most challenging aspects of investigating proverbs of a language is the fact that, being considered as one of the best examples of cultural-linguistic interaction, its categories and identified units are continuously changing, so as culture and language are. This is due to the fact that, contrary to fol or intuitive conceptions, language does not lie in dictionaries nor in grammars, but it only exists in the people's minds.”²⁴

Nida maqollarni o‘rganishda bevosita tilni va o‘sha xalqning madaniyatini o‘rganish bu tabiiy hol deb hisoblaydi. Tilda mavjud bo‘lgan leksema o‘sha xalqning turmush tarzidan ya’ni xalq tilidan kelib chiqqan bo‘lib, bu bevosita maqollarda ishtirok etadi va maqollar orqali xalqning madaniyati aks etadi.

Aslida tadqiqot ishimizning asosiy qismidan biri bo‘lmish ingliz va o‘zbek maqollarining lingvokulturologik xususiyatlarini ko‘rib chiqib, ularning o‘xshash va farqli tomonlarini o‘rganish ishimizning muhim bosqichlaridan biridir. Shu sababli yuqorida keltirilgan olimlarning nazariyalariga asoslangan holda bir qancha o‘zbek va ingliz tillaridagi maqollarni chuqur tahlil qilib, keltirilgan fikrlarimizni isbotlashga harakat qilamiz. Ularda xalq turmush tarzi qay darajada ifodalanganligini misollar yordamida keltirishga va ikki tilda mavjud bo‘lgan maqollarning solishtirma tahlili orqali o‘zaro o‘xshash va farqli tomonlarini ko‘rsatishga harakat qilamiz. Masalan:

²² Маматов А.Э. Хозирги замон узбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. - Тошкент: 1991. - 274 б.

²³ Newings M. Advanced Grammar in Use. —Cambridge: Cambr. Univ. Press, 2002. — 252 p.

²⁴ Newings M. Advanced Grammar in Use. —Cambridge: Cambr. Univ. Press, 2002. — 252 p.

Inglizcha: “**The nearer the Church, the farther from God**” maqolini o‘zbek tiliga tarjima qilsak - *cherkovga yaqinlashgan sari Xudodan uzoqlashar*- ma’nosini beradi. Bu o‘zbek tilida: “**Besh vaqt namozini tark etmas,**

Harom-xarishni farq etmas” maqoli orqali ifodalanadi.²⁵

Inglizcha maqoldagi “**Church**” so‘zi o‘zbekcha tarjimada “*cherkov*” so‘zini beradi. “**Cherkov**” so‘zi asli o‘zbekcha so‘z emas, lekin o‘zbek tilida boshqa tillardan o‘zlashgan termin sifatida mavjud. “**Cherkov**” xristian diniga mansub bo‘lgan insonlarning shu dinga xos bo‘lgan rasm-rusumlarini bajaradigan joy hisoblanadi. O‘zbek tilida bu so‘zga nisbatan ekvivalent sifatida “**masjid**” so‘zini keltirsak bo‘ladi. Agar ikki xalqning dinidan kelib chiqadigan bo‘lsak, o‘zbek xalqining ko‘pchilik qismi islom diniga, ingliz xalqi deyarli xristian diniga sig‘inadi. Xristian dinida cherkov xristianlar uchun eng muqaddas joy sanaladi va yuqorida ta’kidlab o‘tganimizdek, xristian diniga xos urf-odatlar, an’analar o‘sha joyda o‘tkaziladi. Islom dinida musulmonlar uchun islom diniga oid rasm- rusumlarni o‘tkazish uchun cherkovni aytolmaymiz. Chunki musulmonlar islom diniga xos urf-odatlarini bajarish maqsadida masjid, madrasa kabi ulug‘ va muqaddas dargohlarga tashrif buyurishadi. “**Cherkov**” va “**masjid**” so‘zlari har ikki tilda xalq uchun bir xil vazifani bajaruvchi so‘zlar bo‘lishiga qaramasdan, ular o‘ziga xos foydalanish funksiyalariga egadir. Bu o‘rinda xalq o‘ziga xos va mos bo‘lgan termindan foydalanadi. Shuning uchun ham maqolning o‘zbekcha variantida “**cherkov**” so‘zi ishlatilmadi.

Demak, biror xalq hayotida mavjud va kundalik hayotda faol qo‘llaniluvchi leksemalar tilda o‘z qiyofasini yaratadi va xalqlarning milliy mentalitetini ko‘rsatishda maqollarda ishtirok etmay qolmaydi. Agar maqollarning ma’no- mazmuni tahlil qiladigan bo‘lsak, ingliz xalqining dinida, cherkov ular uchun naqadar muqaddas joy ekanligini maqolda ifodalangan ma’nodan bilish mumkin. Ularning fikricha doimiy cherkovga boraveradigan shaxs har doim ham xudojo‘y bo‘lib qolavermaydi. Bu maqol orqali dinni niqob qilgan, aslida hech qanday diniy bilimga ega bo‘lmagan shaxslar ifodalanyapti. Cherkov ular uchun shu qadar muqaddas joyki, uni ko‘ngli, qalbi kir insonlar yolg‘ondan ulug‘lashini istamasligi butun bir xalq tilida ifodalangan. Agar o‘zbekcha variantini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, u o‘zbek tilida quyidagicha:

Besh vaqt namozini tark etmas,

Harom-xarishni farq etmas.

Unda ishlatilgan “**besh vaqt namoz**” “**harom-xarish**” kabi so‘zlar o‘zbek tilida uchraydigan so‘zlardandir. O‘zbek xalqining asosan musulmonlardan iborat ekanligi, ular uchun islom dini buyuk va islom dinidagi eng muhim burchlardan biri besh vaqt namoz o‘qish ekanligi o‘zbek xalq maqollarida aks etgan. Besh vaqt namoz o‘qish islom dinida musulmonlar uchun eng muhim burchlardan biridir. Asosan musulmonlar va o‘zbek xalqi uchun besh vaqt namoz o‘qish bu ularning kundalik hayotining bir qismidir. Shu sababli xalq bu so‘zlardan hayotiy jarayonlarda foydalanadi va bu o‘zbek xalq maqollarida o‘z ifodasini topgan. Bundan tashqari “**harom-xarish**” kabi so‘zlar islom dinida va shu o‘rinda o‘zbek xalqi tomonidan ko‘p ishlatiladigan so‘zlardan biridir. Ota bobolarimizdan bizgacha yetib kelgan pand - nasihatlariga quloq soladigan bo‘lsak, unda hamisha oq-qorani tanish, halol- xaromni bir-

²⁵ Hojiyev A., Nurmonov A. Hozirgi o‘zbek tili faol so‘zlarining izohli lugati. - T.: Sharq, 2001.

biridan ajratish kabi masalalarga juda jiddiy qaralgan. Bu holda maqolning har ikkala tildagi variant ham bir xil ma'noni beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Абдуазизов А.А. Тилшуиосликка кириш. 2 —Пием. Ёексикоёогия ва семасиология. Грамматика. — Т.: 1999. — 57 б.
2. Абдуллаев Х.Д. Халқ мацолларининг “Кутадғу билиг” поэтикасидаги урни ва бадий эстетик функциялари: Филол. фан. номзоди ...дис. Т., 2005. - 152 б.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии.- М.: 1961. - 236 ст.
4. Аникин В.П. Мудрость народов // Пословицы и поговорки народов востока. - М.: Наука, 1961. - 76 с.
5. Атаханова Г.Ш. Номинации “возраст человека” в когнитивно-прагматическом и лингвокультурологическом аспектах (на материале англ. языка): Автореф. дис.... канд.филол.наук. - Т., 2006. - 20с.
6. Бархударов Ё.С. Структура простого предложения (современного английского языка. — М.: Высшая Окола, 1966. -200 с.
7. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины. В кн.: Лексикология и лексикография. - М.,1977. -278 ст.
8. Влахов, С., Флорин, С. Непереводимое в переводе, - М., 1980. - 244 с.
9. Вяльцева С.И. Речевое использование английских пословиц. - М., 1977 - 106 с.